

KELEVÉZ ÁGNES

„...kincstelen és magamtalan”

A Holnap körüli botrány hatása Babits költészetére *

Poszler György Babitsról szóló tanulmányai számomra mindig az ihletően útmutató írások közé tartoztak. Így volt ez már egyetemista koromban is, mikor hozzá írtam szakdolgozatomat, majd később, mikor doktori disszertációm vezetőtanára lett, és azóta is, ha bármikor Babits pályaképéről gondolkodom. Alapvetően fontos, amit *Magyar glóbusz vagy európai magyarság? Vázlat Babits magyarságtudatának irodalomtörténetéhez* című tanulmányában írt költészetének sokat vitatott vallomásosságáról:

Mert vallomásos az első perctől, első sortól az utolsóig. A „soha meg nem elégedés” horatiusi himnuszától a botcsinálta próféta ótestamentumi imájáig. Nem a játékos virtuozitástól kell eljutnia önmagáig, hanem a közvetett önkifejezéstől a közvetlen vallomásig. Lírája ellentmondása nem a bezárkózás és kitérőmozdulat, a rejtőzés és gyónás, hanem a lírai telítettség és vallani nem tudás, a „csak én bírok versemnek hőse lenni” kényszere és a „szonett, aranykulcs, zárd el a szívedet” kötöttsége. Nem élménytelenség, hanem lefojtott líra, gyötrelmesen, kiáltásokban feltörő. Nem kap természetes-könnyű lecsapódást a költészetben, ezért átfüti az egész életművet, az epikát, az esszét is. Minden írása róla szól, mind-egyikben magáról ítélik.¹

A gondolatmenet tévhiteket oszlat, és a lényegre mutat rá, mikor Babits költészetének sajátosságát gyötrelmesen, kiáltásokban feltörő, lefojtott líraisággként írja le. A „játékos virtuozitás” vádként való emlegetése, a bezárkózás gesztusának és az ehhez tartozó vélt élménytelenségnek és hidegségnek a hangoztatása ugyanis hozzátartozik Babits költői pályáját végigkísérő felületes kritikákból megkövesülő azon előítéletek sorához, melyeknek eredete visszanyúlik *A Holnap* megjelenése körüli, mindent beborító sajtóbotrányra.

Babits pályakezdése, a nyilvánossággal való találkozása traumatikus. *A Holnap* zajos fogadtatása, a hol magasztaló, hol pocskondiázó kritikák azonnal elbizonytalanítják, felkavarják, nehezen gyógyuló sebeket és legfőképp súlyos alkotói válságot okoznak. 1908 őszén villámcsapásszerű fordulattal kénytelen másként tekinteni magára, mint előtte. A róla megjelenő írásokat „furcsáknak és ferdéknek” találja, melyek szerint olyan elvek látszanak versein, amiket pedig maga nem vall. A kritikák Ady-utánzás-

* Elhangzott az MTA által szervezett konferencián (*A tudós elhagyott terepén – konferencia Poszler György emlékére*) 2016. április 4-én.

¹ POSZLER György, *Magyar glóbusz vagy európai magyarság? Vázlat Babits magyarságtudatának irodalomtörténetéhez* = *Uő.*, *Az eltévedt lovas nyomában*, Budapest, Balassi, 2008, 74.

sal, a hagyományok lábbal tiprásával (talán ez a kettő a legfájóbb), érthetetlen hipermodernséggel, beteges életszemlélettel és üres zsonglörködéssel, hideg artisztikummal vádolják. A rázúduló, ellentmondó kritikák hatására, ahogy írja Juhász Gyulának „a nyilvánosság erős világításában” „sajátságos dualizmus”-t kezd érezni élete és költészete között.² Barátjának, Kún Józsefnek 1909 januárjában is erről panaszkodik levelében: „Ahelyett, hogy felvillanyozna a nyilvánosság; lehangol, s minden versem megjelenésekor halálos drukkokat és szégyeneket álllok ki: igaz, hogy hallok is gúnyt és értetlenséget eget.”³ A gúny és értetlenség pillanatok alatt előnti a konzervatív sajtót, valamint a nagy olvasottságú, népszerű élclapok hasábjait. *Fekete ország* című verse Ady fekete zongorája mellett a legfőbb céltábla lett. Elég az első támadás szavait és hangnemét idézni, mely rögtön a megjelenés utáni napokban a nagyváradi Tiszántúl című lapban éri a költőt Krüger Aladár tollából. Babits verseit „az ízléstelenség és az antipoézis szörnyszülöttjeinek” tarja, amelyek alá bizonyosan „sokan restellnék aláírni a nevüket.”⁴ Mindezt betetéli Rákosi Jenőnek, a Budapesti Hírlap nagyhatalmú főszerkesztőjének frontális támadása a modernnek és ezen belül Babits *Fekete ország* című verse ellen, mint szégyenteljes és nevetséges alkotás ellen. Ettől kezdve, mintegy vezényszóra, végképp elszabadul a pokol, s a konzervatív lapok kritikái különösen a *Fekete ország*on köszörülnek a nyelvüket.

Babitsot ez teljesen lehangolja, ahogy erről Kún Józsefnek január 4-i levelében beszámol: „Az irodalmi hercehurcák, s az hogy Rákosiék, Gyulaiék, általam nagyrabecsült kiváló emberek épen belém ütköznek, mint botrányköbe, s elrettentő például citálják jóhiszemű s egy kis jóhiszeműséggel mindenestre megérthető verseimet, – anyira elkedvetlenítenek, hogy alig írok valamit, s a régiéket is a fiókomban tartogatom, szinte szégyellve hogy költő vagyok...”⁵

Azért is fokozottan bánthatja őt *A Holnap* ellentmondásokról terhelte sajtóvisszhangja, hiszen ő volt az, aki hosszú ideig szinte betegesen húzódozott attól, hogy nyomtatásban megjelentesse műveit. Barátai, Kosztolányi Dezső és Juhász Gyula már rég publikáltak, amikor ő még mindig vonakodott bármit kiadni a kezéből. „Borzasztó az, hogy mennyire szüzekedik Maga, kedves Babits a nyilvánosság előtt” – írja találon 1906 második felében Juhász.⁶ Babits tartózkodó magatartását utóbb így összegzi: „Öt éven át csak véletlenül jelent meg egy-egy versem, sohasem a saját kezdeményemből. Magamnak írogattam [...], mert gyermekesen meg voltam győződve, hogy verseim túlszárnyalják a kort. »A kortársak úgysem értenék ezeket a szépségeket« – gondoltam.”⁷ Csak Juhász Gyula hosszas unszolására vesz részt az antológiában, nem sejtve, hogy annak fogadtatása milyen sorsdöntő változást hoz pályáján. Rendre így fogal-

² Babits levele Juhász Gyulának, 1908. szeptember 23. után = BABITS Mihály *Levelezése 1907–1909*, s. a. r. SZŐKE Mária, Akadémiai, Budapest, 2005, 128.

³ Babits levele Kún Józsefnek, 1909. január 4. = BABITS *Levelezése 1907–1909*, 180.

⁴ -r. [KRÜGER Aladár], *A Holnap*, Tiszántúl (Nagyvárad) 1908/209., szeptember 12., [1]–3.

⁵ Babits levele Kún Józsefnek, 1909. január 4. = BABITS *Levelezése 1907–1909*, 180.

⁶ Juhász Gyula levele Babitsnak, [1906. október 27. után] = BABITS Mihály *Levelezése 1890–1906*, s. a. r. ZSOLDOS Sándor, *Historia Litteraria Alapítvány – Korona*, Budapest, 1998, 294.

⁷ BENCE László, *A jubiláns Babits Mihály elmondja, hogyan lett költővé...* Esti Kurir 1928/144., június 27., 13. = BABITS Mihály, *Itt a halk és komoly beszéd ideje*. Interjúk, nyilatkozatok, vallomások, szerk. TÉGLÁS János, Pauz–Westermann, Celldömök, 1997, 228.

maz későbbi interjúiban: „hallani sem akartam arról, hogy a nagy nyilvánosság elé teregessék lelkemet”,⁸ „Nem akartam a nyilvánosság elé lépni. A Holnap az első pillanatban csak izgalmakat hozott, kellemetlenséget okozott.”⁹ „Valami visszás volt ebben, és én kényelmetlennek éreztem hírnevemet.”¹⁰ Húsz év múlva őszintén tárja fel válsága lényegét, azt, ami ekkori verseinek visszatérő motívuma: „nagy kiábrándulás magamból. Csak addig hittem azt, hogy az vagyok, akinek hiszem magamat, amíg mások elé nem kerültek énem közvetítői: a munkáim. Mihelyt azonban a nagyközönség szemhatárába került az egyéniségem, kiderült, hogy éppen ellenkezője vagyok annak, akinek tartottam magam.” Majd hozzát teszi: „megmértem és éppen az ellenkezőjének találtam, mint akinek hittem magam.”¹¹

A válságnak, van egy olyan jelentős vonulata is, amely az úgynevezett modernekkel szemben, a saját táborral szemben alakul ki. Rába György után a szakirodalom ezt Babits elfojtott „duk-duk afférja”-ként tartja számon. A költő már az antológia megjelenése után nem sokkal azt írja Kún Józsefnek, hogy nemcsak a támadások bántják, hanem, ahogy tömören fogalmaz, a „kritikán aluli dicsérés” is.¹² Utóbb többször is vall erről a korszakról: „Fegyvertársaimmal sem mindenben értettem egyet, és sok lelki küzdelmet vívtam ez időben”.¹³ „Minden szó, amit rólam mondtak vagy leírtak, akár támadás, akár dicséret, ferdén, kelletlenül csengett a fülemben.” A megjelent cikkek szerinte vagy „szajkók magasztalása vagy hökkent pulykák rikácsolása volt”.¹⁴ Ekkor keletkezett versei közül több is ennek a meghasonlásnak a nyomán született. A legközismertebbek közé tartoznak a *Szonettek* vagy az *Arany Jánoshoz* dacos kitételei, a legszókimondóbb az 1908 őszén született *Palinódia* című vers 1913-ban írt vallomások ajánlása, mely szerint a költemény „híven fejezi ki azt az elkedvetlenedést és kétséget, mely ama lázas és zavart tülekedés korában, a sok tehetségtelen divatforradalmár közt talán ép a legjobbakon erőt vett”. *Az életemet elhibáztam* című, 1911 augusztusában írt versében határozottan ki is mondja, hogy *A Holnap*-ban való megjelenését önpusztító cselekedetként éli meg: „s tegnap tüzére holnap hőst, / magamat dobtam égni rá.”

A kétségbeesés mindent beborító komorságát az a fontos levélváltás jelzi talán a legjobban, mely Csáth Géza és Babits között zajlott, és amely sajnos kimaradt a levelezést közlő kritikai kiadásból, pedig Babits meghasonlott lelkiállapotának megítélése szempontjából perdöntő fontosságú. A Babits-hagyatékban lévő Csáth-levelet a Babits kézirat-katalógus, igaz kérdőjellel, de 1913-ra datálja, pedig a levél tartalmából, s főleg a költő válaszából megállapítható, hogy 1908 végén vagy 1909 első felében írható. Csáth Géza, aki Babitsot Kosztolányin keresztül jól ismerte, és aki ekkor

⁸ BÉNDE, *A jubiléus Babits... = Itt a balk...*, 229.

⁹ VÉR György, *Juhász Gyula bűne az én fellépésem – mondja Babits Mihály*, Szeged 1923. máj. 18. = *Itt a balk...*, 114.

¹⁰ F. I. [FAZEKAS Imre], *Babits Mihály*, Magyarország 1923/278., december 8., 5. = *Itt a balk...*, 118.

¹¹ BÉNDE, *A jubiléus Babits... = Itt a balk...*, 229.

¹² Babits levele Kun Józsefnek, [Fogarás, 1908. november 16. után] = BABITS *Levelezése 1907–1909*, 157.

¹³ BÉNDE, *A jubiléus Babits... = Itt a balk...*, 229.

¹⁴ FAZEKAS, *Babits Mihály = Itt a balk...*, 120.

¹⁵ OSZK Fond III/345/2. Közli DEMÉNY János, *Csáth Géza két levele Babits Mihályhoz*, Dunatáj 1983/3., 59.

már sikeres szerzője a Nyugatnak, egy személyes hangú, vallomások levelet küld Fogarasra. Így biztatja a költőt: „mennyre szeretem az Írásait, mennyre örülök a sikereinek, milyen várakozással várom az új dolgait.” Majd „belső életet élő embernek” nevezi, és a kialakult méltatlan irodalmi helyzetet „önző, egymással nem törődő, általános marakodásban és becsmérésekben kulmináló” írói világgént jellemzi. Babits sokáig ismeretlen válaszát, mely ma már a Petőfi Irodalmi Múzeumban, a Csáth-hagyaték részeként kutatható, Déz Zoltán publikálta 1996-ban. Megdöbbenően őszinte a levél, pontos és önmarcangoló látélet: „nincs ember, aki [...] annyira nem bizna önmagában, annyit kételkedne, töprengene, félne önmagától mint én. Félek önmagamtól, félek önmagam hatásától az idegen világra, félek a világtól hogy nem ért, hogy félreért.” Hozzáteszi zárójelben, nyilvánvalóan utalva a sajtóbotrányra, mely verseit körülveszi: „(Precedensek vannak!)”¹⁶

1908 őszén, 1909 folyamán Babits mély válságba zuhan, és úgy érzi, nem tudja költőként folytatni az életét. Ezt az érzést dolgozza fel 1911-ben mesedramájában, *A második énekben*. Egyszerre csupa ellentmondás az élete: egyrészt országos szinten támadják, lerohanják, szavakkal szinte megsemmisítik, másrészt dicsőítik, sőt hirtelen nagy kereslet támad versei iránt. A Nyugat mellett sok olyan lap is szeretné közölni őt, akik a modern költészet mellett állnak. Babits ekkor nyúl régebbi alkotásaihoz, mint biztos tartalékhoz. Kéziratai közt bőségesen válogathat, hiszen már két évvel korábban, 1906 folyamán létrehozott tisztázataiból egy olyan gondosan kialakított, füzetben lejegyzett versösszeállítást, amelynek címet is adott: *Versék 1903. jan.–1906. júl.* E füzetet élete végéig nagy becsben megőrizte, s másik két versfüzetével együtt díszesen be is kötött az úgynevezett *Angyalos könyvbe*.¹⁷ Az 1906-os versösszeállítás azért különleges, mert gondosan kiválasztott mottókat, fejezetekre osztott ciklusokat, oldalszámozott tartalomjegyzéket, sőt lábjegyzeteket is tartalmazott. Ehhez a múltban felhalmozott gazdag versterméshez, a cizelláltan kimunkált kéziratot füzetéhez nyúl hozzá tehát, hogy átvészelje alkotói apályát. Azonban állandó szembesülése korábbi alkotókedvének dokumentumával még súlyosabb válságot okoz.

Érdemes leszögezni, hogy a félelmet hangoztató Babits végül milyen bátran és termékenyen lép túl a szituáción. Miközben dúl a harc például a *Fekete ország* című verse körül, ő maga nem hátrál, nem tesz engedményeket. A költeményt beválogatja első kötetébe, sőt másik hat vers¹⁸ társaságában ezt is kiválasztja az *Ujabb Magyar Költők* című lírai antológia számára, mikor 1910 januárjában Elek Artúr, a szerkesztő megkeresi őt. Ezzel párhuzamosan verstermése is megindul, sorra születnek nagy versei, az *Esti kérdés*, a *Klasszikus álmok*, a *Danaidák* stb. Ehhez a fordulathoz

¹⁶ PIM Leltári szám: 2012.2.7.; DÉZ Zoltán, „Vigasztalásra, bátorításra szorulok”. *Egy ismeretlen Babits-levél kérdőjelei*, Üzenet (Subotica) 1996/4–6., 179–185.

¹⁷ Az *Angyalos könyv* nevét a borítójára festett angyalról kapta, mely Carpaccio egy festményének részletéről készült. Mintegy 250 kéziratot tartalmaz, valamint a *Laodameia*, *A második ének* és a *Literátor* kéziratát.

¹⁸ Babits saját válogatása: *Óda a bűnhöz*, *Himnusz Iriszhez*, *Sírvers*, *Golgotai csárda*, *Sugár*, *Esti kérdés*. Lásd Babits levele Elek Artúrnak, Fogaras, 1910. jan. 21. = BABITS Mihály *Levelezése 1909–1911*, s. a. r. SÁLI Erika – TÓTH Máté, Akadémiai, Budapest, 2005, 38. Elek később csak részben vette alapul Babits ajánlását, és végül a *Fekete ország* nem került bele a kötetbe.

az is kellett, hogy szembenézzen önmagával, felmérje meghasonlásának dimenzióit. A legjobb terápia eszközt választja, olyan számvető költemények írásába kezd, melyek egy számára új verstípus kifejlődéséhez vezetnek.

1908 ősze után kialakítja új megszólalási formáját, azt a visszapillantó önszemléletinek nevezhető verstípust, mely költőileg méri fel a hirtelen kinyíló szakadékot gazdag múltja s a megrázóan „lázás és zavart tülekedés” jelenje között. E válság szülte verstípus később is jellemző lesz költészetére, hiszen a válság maga is állandóan meghatározó egzisztenciális élménye marad. A kiérlelt, legismertebb példák a *Nel mezzo*, *Cigány a siralomházban*, *Csak posta voltál*.

E versek kezdetektől jellemző motívuma az elvesztés, a változás érzése, a régi állapotnak az újjal, a válsággal való ütköztetése. Mindezt Babits sajátos módon nem egyszerű narratívaként adja elő, hanem dialogikus poétikai elemekkel átszöve, a versíró jelenének, sőt magának a versírás mostjának a részeként láttatja.

1908 ősztől a középpontban az az érzés áll, hogy semmilyen módon sem folytatható az, amit elkezdett. Az ekkortájt írt *Mi az? Mi az?* című versben Babits tömör felkiáltások és kérdések váltakozásával teremt meg a saját lehetőségeivel vívódva szembesülő magatartás önszemlélő párbeszédjét.

Mi az? Mi az?

Mert valamit elveszítettem!
Mi az? mi az? Már elfeledtem.
A sorsmadár kering felettem:
Mi lenne ha eszembe jutna?

Boldog vagyok, hogy elfeledtem.
Ha gondolatom visszajutna
a félve rejtett, régi utra

Mi baj ha lelke vére buggyan?
Csak meg ne lássam, meg ne tudjam!
Ha éjjel visszaálmodom,
reggelre újra elfelejtsem.

Ha rátalálok az uton
fölvégyem és megint elejtsem.

A korábban kialakított és sajátjának érzett költői identitás elvesztése fájdalmas látomásaként, a múlttal való meghasonlás víziójaként jelenik meg. A „félve rejtett, régi út” áll szemben a gyötrelmes jelennel, melynek jellemző képe: „lelke vére buggyan”. A múltbéli költői magatartás emléke annyira nyomasztóan eltér a jelentől, hogy visszaálmodása, vagy újra megtalálása lehetetlen. A kéziratos változatban a cím narratív és állító: *Magam sem tudom titkomat*. 1909-ben, a Független Magyarország húsvéti

számában megjelenve adja Babits a vers zaklatottságához, és tömör nyelvi megoldásaihoz jobban illeszkedő, két kérdést egymásra halmozó címet: *Mi az? Mi az?* címet.¹⁹ Jellemző bizonytalanságára, hogy az ekkor íródott, szintén a válság szülte önszemléleti versekhez hasonlóan, ezt a költeményt egyik kötetébe sem vette fel. Pedig a tömör, sallangtalan fogalmazás, a kíméletlen őszinteség, ahogy a költői én ön-maga helyét keresi a világban, akár az érett Kosztolányi *Számadás* kötetének letisztult poétikai világával is rokonítható.

Kevésbé sikerült módon, de szintén a múlt elvesztett értékeit szembesíti a jelen kifosztottságával a hagyatékban megtalálható, [*Szerénység és Kegyesség és Okosság...*] kezdetű, publikálatlan vers is. A múlt harmóniája még távolabbi, mint az előző versben: maga a messi gyermekkor, ahol az anyai szeretet által nyújtott szerénység, kegyesség és okosság a béke világát teremtette meg. Ezzel áll szemben a szorongással teli jelen, ahol „Félelem lett számomra a remény”. Ahogy a *Mi az? Mi az?* című vers világának is fontos szervező eleme a múlt felidézésének lehetetlensége, mert az szinte már egzisztenciálisan pusztító veszélyt rejt magában, itt is nagy hangsúlyt kap a szembenézés elképzelhetetlensége: „azóta nem merek már visszanezni”. Vagyis a visszapillantás gesztusa, amit a versben megtesz a költő, és ami a versnek szemléleti alapja, az a legszorongatóbb érzések okozója. A versírás maga, mint a szövegben megjelenő „most”, rejti a legnagyobb veszélyt.

Szerénység és Kegyesség és Okosság
nővérek és még egy: a Szeretet
egy tiszta, csöndes és sötét szobában
nyugtattak el vendégül engemet

Ott elmerültem mély párnáju ágyban
anyám vigyázott álmaim felett –
E szobának mi volt a neve? Béke.
Békében ott simultam, kis gyerek.

Be unatkoztam s mindig másra vágytam
s új álmok jártak a mély párnás ágyban
s egy reggel titkon kisurrantam én
azóta nem merek már visszanezni

Félelem lett számomra a remény

Jellemző erre a korszakára, hogy mint a vers beszélője a válság kialakulásának okozójaként saját maga régi énjét nevezi meg. A gyermekszoba békés mélyéből, „unalmából” való elvágódás, az „új álmok” kergetése, a „mindig másra vágytam” magatartása szükségszerűen vezetett a jelen félelemmel teli magányához.

¹⁹ *Magam sem tudom titkomat*, OSZK Kt., Fond III/2356. 88. f. rektó; *Mi az? Mi az?*, Független Magyarország 1909/86., április 11., 33.

Az ismeretlen tájakra, a tilosba vágás és a miatta való bűnhődés kettősségére épül az 1909 őszi Fogarason született *Magamhoz* című vers is, melynek autográf tisztázata Babits kéziratos versgyűjteményében az *Angyalos könyv* harmadik füzetében található. Megjegyzendő, hogy Babits e versének első három szakaszát felhasználva, majd tovább bővítve 1917-ben, a *Fortissimo* botrányának idején *A csüggedt kapitány* címen publikálja a szöveget anélkül, hogy utalna a vers ötletének jóval korábbi keletkezésére.²⁰ Mi most a kézirat alapján az 1909 folyamán keletkezett szöveget vizsgáljuk. „Hol jár a lelked, éjszivü kapitány” teszi fel a kérdést lényegében önmagának; „nem az vagyok már, aki valék”, hangzik a válasz. Az identitás elvesztésének érzése hatja át itt is a verset. A múltbéli én a „szegény / szegény legény, de büszke bitor” legény, aki a „tilosba vágott”, szembesül a jelen szimbolikusan megformált személyiségével, az „éjszivü kapitány” kisemmizett, magányos alakjával. Más kontextusban, egész más gondolati eredménnyel, de a két évtizeddel későbbi *Csak posta voltál* című versben is a „lázadó siheder” alakjában határozza meg saját hajdani lényegét, aki „más volt”, mint szülőföldjének, gyerekkorának „szelíd” világa, „más táj, meszebb utak” vonzották. Míg azonban a *Csak posta voltál* című versben a sok változás ellenére a folyamatosság felfedezésének az élménye határozza meg a szembesítést, addig a *Magamhoz* című versben épp a szakadás a lényeg, a múlt gazdagságát a jelen megrázó üressége váltja fel. „Ő menyi kincsem, menyi sok aranyam / szeleknek szórtam, vége van, oda van”.

A *Magamhoz* beszédhelyzetének két olyan fontos elemére figyelhetünk még fel, mely a későbbi önszemléleti költeményeknek is jellemző sajátja lesz. Az egyikre maga a kéziratos cím utal: *Magamhoz*.

Hol jár a lelked, éjszivü kapitány
hol jár a lelked éjszínü paripán?
hol jár megint, hol jár a lelked,
mely vadakat, hadakat vág, kerget?
– Nem az vagyok már, aki valék szegény
szegény legény, de büszke bitor legény,
ki egykor a tilosba vágtam,
hej, bitoran, botoran, de bátran.

A gondolatjellel kihangsúlyozott párbeszéd, melyet saját megosztott lényével folytat a költő, aposztrófikus²¹ beszédhelyzetet teremt. Ez a poétikai megoldás a húszas, harmincas években jelentőssé váló önmegszólító verstípus csirájának is tekinthető, mely a kezdetektől több alkalommal termékenyen fonódik össze az önszemléleti versnek a múltat a jelenben felidéző beszédhelyzetével. A *Csak posta voltál* kapcsán írja az önszemléleti verstípusról szóló, emlékezetes elemzésében Németh G. Béla: „Egész alkotó életét végigkísérte: időnkénti megritkulása volt inkább jellemző, mint felsza-

²⁰ *Magamhoz*, OSZK Kt., Fond III/2365. 81. f. verző – 82. f. rektó, megjelent: *A csüggedt kapitány*, Pesti Napló 1917. május 27., 12.

²¹ Vö. Jonathan CULLER, *Aposztróphé*, ford. SZÉLES Csongor, Helikon 2000/3., 370–389.

porodása. Gyakran nem tiszta, nem teljes, kevert változatban fordult nála elő. De így vagy úgy jelen volt folyvást. Mert jelen volt folyvást fogantató helyzete, a válság is.”²²

Az *E komor június havon* című, bergsoni hatású 1909 nyár elején formálódó versében Babits már nem elkülönítetten a lelkét szólítja meg, hanem tisztán, önmegszólító formában, tegezve viszonyul önmagához. A frissen olvasott Bergson revelatív hatására ekkor már saját múltjával kialakított teremtő összefüggésben szemléli változó egyéniségét, a múltat már nem szakadék választja el a jelentől, hanem az élet része, amivel szembe kell nézni, s amely folyamatosan alakítja a jövőt. Ezt a versét a *Recitativ* kötetben publikálja először.²³

Szeretted mindig a jövőt:
de most imádod a múltat.
Miből van, látod a jövőt:
csupa multból, megtanultad!
Nézz hát a multba, és a jót
a multból éld a jövőbe:

Babits másik, ebben az időszakban alakuló, később jellemzővé váló költői megoldása az, hogy megszólalásának helyzetét egy szimbolikus alak megformálásával hangsúlyozza. Itt a lovon vágató, magányos és „éjszivü kapitány” képében jeleníti meg önmagát, ahol a kietlen táj érzékletesen kidolgozott részletei („nagy bús buckák”, „holt kopolyák”) még inkább kiemelik az alak elhagyatottságát. 1917-ben már maga a figura lesz a vers címe: *A csüggedt kapitány*. Ahogy későbbi nagy, önszemléleti verseinek szintén jellemző eljárása lesz a címmé emelt, szimbolikus nővel alak, melynek érzelmi kisugárzása hatással van a megszólalás szituációjára, a saját magáról kialakított kép az önértékelés eszköze lesz: *Cigány a siralomházban*, *Istenek özvegye*, *Holt próféta a hegyen*, *A vén kötéláncos*, *Mint különös hírmondó*, *Csak posta voltál*, *Jónás imája*. Jellemző, hogy minél negatívabban látja helyzetét, annál végzetesebb üzenete van a felvállalt önszemléleti képnek, amely hol a szerep megnevezésében jut érvényre: özvegy, cigány, kötéláncos; hol a jelzőhasználatban: csüggedt, vén, holt; hol a helyszín megjelölésben: siralomház.

A múltat a jelennel ütköztető korai önszemléleti versek sorához tartozik az 1909 őszi keletkezett *Egy rövid vers*, hosszú alcíme a következő: *melyben a költő saját lelkét szólítja meg és nagyon kegyetlen dolgokat mond neki*.²⁴ Babits tehát újra azzal a megoldással él, hogy saját lelkét szólítja meg, magával vitatkozik: „Ő lélek, lélek, mivé kelle válnod! / Idétlen fényre születed ezer álmod.” A *Magamhoz* című vershez hasonlóan szorongással teli a költői szubjektum alapérzése: ha ennyire értetlen a befogadó közeg („szeleknek szórtam”, „idétlen fényre születed”), talán hiábavaló volt az alkotás

²² NÉMETH G. Béla, *Az önmegszólító verstípusról. Különös tekintettel József Attilára*, ItK 1966/5–6., 555.

²³ MTA KIK Kt., Ms 1244/4.; BABITS Mihály, *Recitativ*, Nyugat, Budapest, 1916, 50–51.

²⁴ Annak a versfüzérnek a részeként jelenik meg, amelyben a verseknek egyöntetűen hosszú, archaikus nyelvezetű, Balassira rájátszó alcímük van: Nyugat 1911/4., február 16., 331–332. Később a *Recitativ* kötet része lett, BABITS, *Recitativ*, 16.

maga, s folytathatatlan a megkezdett életmű: a készülő versek, már világrajövetelük előtt elpusztulnak.

Fogarason íródik az elvesztettnek érzett költői tehetség miatt tépelődő és önkínzó *Ékszerláda* című költemény is, melyet Babits csak jóval később, 1928-ban, némi változtatással és a következő alcímmel közöl: „Régi vers 1910-ből”.²⁵ Egyik kötetébe sem illeszti bele. A diadémmal, a pecsétes bús gyűrűvel, karpereccel, édes régi násfával, kígyós kőönttyűvel teli ékszerláda egyszerre szimbóluma a költői énnak és az általa létrehozott kincseknek, vagyis a régen megalkotott verseknek, talán maguknak a régen megalkotott, füzetben őrzött kéziratoknak is. A láda lényege az idő előre haladtával megváltozott, funkciója már nem az értékek megőrzése, hanem azok elrejtése: „Lelkemnek kincsei, szegény szomorú kincsek / alusznak naptalan, sötét ládába rejtve.” E régi értékek között matat és játszik magányosan a vers költői énje, mint egyedül maradt „vénlány” vagy mint a külvilágot kizáró „fösvény”. A szimbolikus alakok érzelmi konnotációja szintén meghatározóan negatív. Felidézhető a Kún Józsefnek írt beszédes mondat: „alig írok valamit, s a régieket is a fiókomban tartogatom, szinte szégyellve hogy költő vagyok”.²⁶ Hasonlóan a *Magambhoz* című vershez, itt is a hajdani költői művek léte és azok gondos kidolgozottsága jelenik meg kincsként. A múlt pompázatos gazdagsága ütközik össze az üres jelennel, ahol nyilvánvaló a kitárulkozás lehetetlensége. A vers egy önmegszólító felkiáltással végződik, Babits újra az aposztrofikus módszer hatásával élve saját megélt konfliktusát a vers jelenébe emeli, és belsővé teszi azt, amit külsőként lehetett volna elgondolnunk:²⁷

Ah! ah! hunyd be szemed! hallod a régi hangot?
a régi néma szót hallod-e zengeni?

(Milyen gazdag vagyok, de csak úgy, mint tolvaj,
ki rablott kincseit mutatni nem meri!)

Az *életemet elhibáztam* beszédes című vers 1911-ből való,²⁸ s az elhúzódoó válságnak szintén egyik fontos tanúja.

Az életemet elhibáztam,
rossz szögletet mértem falán,
törölhetetlen drága vászنام
terhes színekkel mázolólam:
emlékből raktam össze rőzsét,
multból máglyát jövőm alá,
s tegnap tüzére holnap hősét,
magamat dobtam égni rá.

²⁵ OSZK Kt., Fond III/2356. 138. fólió verzó – 139. fólió rektó. BABITS Mihály, *Ékszerláda. Régi vers 1910-ből*, Magyarország 1928/292., december 25., 17.

²⁶ Babits levele Kún Józsefnek, 1909. január 4. = BABITS *Levelezése 1907–1909*, 180.

²⁷ Vö. CULLER, *Aposztrophé*, 381.

²⁸ MTA KIK Kt., Ms 5077/41. Első megjelenése pár évvel későbbi, 1916-os: BABITS, *Recitativ*, 52.

A „tegnap tüzére” dobott „holnap hőse” sorban, mint már volt róla szó, Babits konkrétan is utal *A Holnap* okozta traumára. A „törölhetetlen drága vászنام” drága szava utal a költői elhivatottság korábban kialakult tudatára, az önmagában érzett lehetőségre. A „terhes színek” az önként választott út veszélyének, a múltból rakott máglya a pályakezdőként tudatosan és szorgosan kialakított költészet önpusztító voltának a szimbóluma lesz. Babits e versben is él az aposztrophé eszközével, megint lelkét szólítja meg: „Lelkem! ha éltünk lángba lebben, / legalább szép legyen a láng”.

Az *elveszett kincs* című vers is, melyet Babits szintén nem publikált,²⁹ és amely a tízes évek folyamán készült, a visszapillantó önszemléleti versként megfogalmazott identitásválság klasszikus példája. Itt a múltbeli személyiség, akinek „a nevem volt a neve”, mint megteremtett érték, mint „kincs” áll szemben a jelen „kincstelen és magamtalan” létével. Nincs folytonosság. A „nagy város” a hely, melynek tolongásában elveszett az önazonosság érzete. Szintén nem a környezet, hanem maga a költői én a bűnös, aki hivalkodóan „mutogatni” akarta kincsét. Az eredmény megrázó: „elvesztettem magam”.

Volt nekem egy ritka kincsem
és a nevem volt a neve,
ragyogott az egész világnak
és én boldog voltam vele.

Beköltöztem a nagy városba,
hogy mutogassam kincsemet,
s a városban, a tolongásban
jaj, egyszer elveszett!

Azóta járom a világot
kincstelen és magamtalan
nem haltam meg, de nem is élek:
elvesztettem magam.

Minden elveszettség ellenére szinte a kezdetektől jelen lévő motívum a költői lét feladhatatlanságának a felismerése. Az *Egy rövid vers* fájdalmasan, de a folyamatosság meglétének szükségszerűségével zárul.

Mert ami meghalt, nincsen eltemetve,
mit megtagadtál, nincsen elfeledve

Megjelenik a dacos „csakazértis” motívum. Hiszen a csüggedt kapitány végül mégsem adja fel a küzdelmet, s „ősei öröke” folytatójaként lerázza magáról a bénító terheket, és visszavágásra kész: „Fuss boszúló! / Ne nézd kik állnak jobbra, ne, balra kik / előre

²⁹ Török Sophie publikálta először a Babits halála után megjelenő gyűjteményes kötetben: BABITS Mihály *Összes versek, II., Írás és olvasás*, s. a. r., TÖRÖK Sophie, Franklin, h. n. [Budapest], é. n. [1945], 534.

fuss csak ahol az uj lakik”. A *Szimbólumok* nyitó stanzája, mely egyúttal az önmegszólító verstípus egyik jellegzetes példája, végig ezen az önbiztató szemléleten alapul: „Ne mondj le semmiről. Minden lemondás / egy kis halál. Ne mondj le semmiről.”

Túllépve a korai korszak elemzésén csak jelzésszerűen szeretnék utalni arra a sajátosságra, hogy a háború után írt önszemléleti versek egy része szintén az értékvesztés megélésének válságára épül, de már egy egészen más történelmi szituációban. A nagy traumát ekkor már a háború mindent elsöprő élménye jelenti, ahogy Babits a *Curriculum vitae* (1939) című esszéjében fogalmaz: a háború kitörésének napján „derékba törve, kétfelé oszlik az életem”, „minden másként lett”. Ami előtte volt, függetlenül *A Holnap* megjelenése okozta nagy töréstől, egységesen értékként jelenik meg, mint a költői lét megeremtésének és megerősítésének korszaka, míg a pusztulás és öldöklés utáni létben „minden rosszabbul” van.

Am amíg korábban végletesen kétségessé vált a megszólalás lehetősége, és maga a költői lét volt a tét, addig az 1926-os *Cigány a siralomházban* című versben is, sőt minden ezután születő önszemléleti versben, a költői önkifejezés elválaszthatatlanul hozzá tartozik már a vers alanyának sorsához. A megszólalás válságát az önszemlélet válsága váltja fel. A dilemmák a húszas évek végétől kezdve egészen más szinten fogalmazódnak meg. A kérdés már az, hogy *miért*, és nem utolsó sorban az, *hogyan* szólaljon meg költőként a verset író szubjektum, végül az, hogy vajon lesz-e *maradandó nyoma* az alkotásnak. „Ami betűt ágam irt a porba, / a tavasz sárvize elsodorja.” (*Ősz és tavasz között*)

Babits állandó válságokban élő és abból folyamatosan újraépítkező költészetének „lírai telítettségét”, ahogy Poszler György fogalmazott, az önszemléleti versek sorának további összehasonlító elemzése még inkább kiemelheti majd. Annyi azonban máris látható, hogy életének földrengésszerű változása, melyet *A Holnap* megjelenése váltott ki, milyen katartikus meghasonlást okozott, milyen kegyetlen önvizsgálatra ösztönözte őt, és hogy ennek szerves részeként és eredményeként miként dolgozta ki magából poétikai eszköztárának megújítását, a lírai megszólalás addig általa nem alkalmazott formáját, a visszpillantó önszemléleti versek újat hozó világát.

A muzealizáló képzelet

Babits Mihály *Pictor Ignotus*áról

A múzeum intézményének 20. századi történetében talán a leginkább figyelemre méltó tény, ahogy a múzeum, ez az ízig-vérig 19. századi fikció, a keletkezését és megszilárdulását lehetővé tevő ideológiai tartalmak megroppanása és alapos kritikája után is képes a kultúra fontos, önreflexív médiumaként megmaradni, mi több, új és új feladatkörök adaptálásával megszilárdulva részt venni a kulturális javak újraelosztásában és a kultúra fogalmának újbóli meghatározásaiban. Úgy is lefordíthatnánk ezt a folyamatot, hogy a múzeum, klasszikus korszakának végére érkezve, továbbra is rendkívül sikeres stratégiákat dolgoz ki kulturális-társadalmi hasznosságának igazolására.¹ E stratégia legfőbb eleme önreflexív képességének fenntartásában és fejlesztésében áll, s leginkább olyan szélesebb körű identifikációs javaslatban szemlélhető, mely a múzeum tevékenységi körébe tartozó alapvető eljárásmodok bemutatása során mindegyre képes előtérbe állítani az adott kultúra önreprezentációjában kétségkívül fontos szerepet játszó anyagi-szellemi értékek megőrzésében játszott szerepét, s képes kikapcsolni vagy gyengíteni azoknak az érveknek a súlyát, melyek e megőréssel kapcsolatos dilemmákra irányítanak a figyelmet. A múzeum 20. századi működése során, a működését sok irányból felülvizsgáló kulturális elméletek vádjainak kereszttüzeiben tehát mindegyre olyan, a korabeli kultúra közegében egyértelműen pozitív jelentéssel és társadalmi támogatással rendelkező cselekvést állít előtérbe, mint a megőrzés komplex feladata. Ebbe pedig éppúgy beleértendő az állagmegóvás, a tárgyak anyagi állapotát konzerváló vagy visszaállító restauráció műveletei, mint az eredeti jelentéseket és funkciókat a kultúra változásainak idején is fenntartó értelemgondozás aktusai.

Mindez a hallatlanul sikeresnek mutakozó meghatározás nem számol be arról, hogy a megőrzés, amennyiben elszakítjuk a kifejezést a primer jelentését garantáló anyagi-cselekvéses szemantikai szinttől, és a kultúra nem csak anyagi szervezetében szemléljük, rendkívüli aggályokat vet föl a tevékenységben meglévő alapvető ambivalenciák értelmében. A megőrzésnek a birtoklással, a tárgy sokértelmű kisajátításával kapcsolatos veszélyeire hatásosan irányította a figyelmet – többek közt – az új muzeológia, mikor az etnográfiai tárgyak gyűjtésének, korrekt bemutatásának nehézségeire, elhelyezésének kérdéses gyakorlataira rámutatott.² A megőrzésnek az elismeréssel

¹ Vö. Gottfried KORFF, *Tároló és/vagy generátor. Gyűjtés és kiállítás viszonya a múzeumban*, ford. TÖRÖK Dalma = *Múzeumelmélet. A képzeletbeli múzeumtól a hálózati múzeumig*, szerk. PALKÓ Gábor, PIM-Ráció, Budapest, 2012, 219.

² Az ún. új muzeológia (*New Museology*) tudományos irányzatként és kultúratudományos részdiszciplínaként egyaránt leírható diskurzusa számára a múzeum intézményével való foglalkozás elsőszámú